

دانشکده علوم قرآنی قم

موضوع:

بررسی تطبیقی روش‌شناسی

تفسیر ابوالفتوح رازی و تفسیر ملا فتح اله کاشانی

کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن مجید

استاد راهنما:

دکتر محسن قاسم‌پور

استاد مشاور:

حجه الاسلام والمسلمین دکتر عبدالرسول حسینی‌زاده

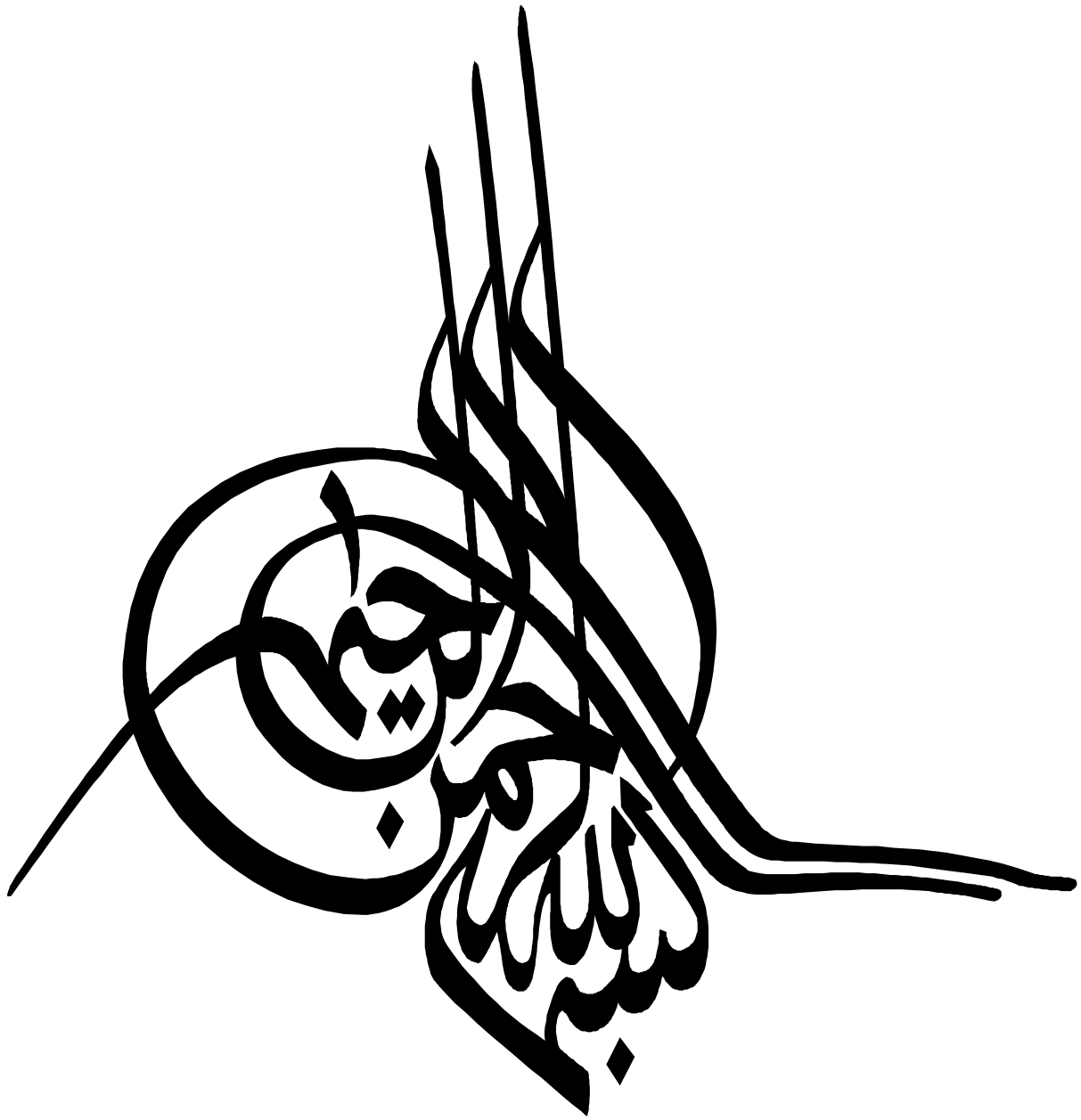
دانشجو:

یعقوب فتح الهی

(بهمن ۱۳۸۷)

هرگونه بهره برداری اعم از چاپ، نشر و تکثیر این پایان نامه ممنوع

و منوط به اجازه کتبی از دانشکده علوم قرآنی قم می باشد.

دانشکده علوم قرآنی قم

موضوع:

بررسی تطبیقی روش‌شناسی

تفسیر ابوالفتوح رازی و تفسیر ملا فتح اله کاشانی

کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن مجید

استاد راهنما:

دکتر محسن قاسم‌پور

استاد مشاور:

حجه الاسلام والمسلمین دکتر عبدالرسول حسینی‌زاده

دانشجو:

یعقوب فتح الهی

(بهمن ۱۳۸۷)

هرگونه بهره برداری اعم از چاپ، نشر و تکثیر این پایان نامه ممنوع

و منوط به اجازه کتبی از دانشکده علوم قرآنی قم می باشد.

كلية العلوم القرآنية قم

رسالة الماجستير

موضوع الرسالة :

دراسة تطبيقية لمنهج

تفسير ابوالفتوح الرازي و تفسير المولى فتح اله الكاشانى

الاستاذ المشرف:

الدكتور محسن قاسمپور

الاستاذ المستشار:

حجّه الاسلام والمسلمين الدكتور عبدالرسول حسيني زاده

الباحث :

يعقوب فتح الهى

(صفر ١٤٣٠)

با حمد و سپاس به درگاه ایزد منان که به این بنده حقیر توفیق یاد گیری معارف

قرآنی را ارزانی داشت و با سلام و درود بر پیامبر اعظم (ص) و خاندان پاکش.

از استاد راهنما جناب آقای دکتر محسن قاسم پور و استاد مشاور جناب آقای

دکتر حسینی زاده

که مرا در رفع کاستی های این پایان نامه مورد عنایت قرار دادند

و همچنین از همه اساتید محترم گروه علوم قرآن بویژه

جناب آقای دکتر اسکندرلو استاد داور داخل دانشکده

و جناب آقای دکتر ایزد خواه استاد داور خارج از دانشکده کمال تشکر و

قدردانی را دارم.

و از درگاه ایزد منان برای آن اساتید محترم آرزوی توفیق و سرافرازی را

خواهانم.

چکیده

روش‌شناسی تفاسیر یکی از دانش‌های مرتبط با پژوهش‌های قرآن‌شناختی است که در دهه‌های اخیر در میان محققان و قرآن‌پژوهان جایگاه خاصی یافته است. از این لحاظ، دو تفسیر شیعی «روض الجنان و روح الجنان» و «منهج الصادقین فی الزام المخالفین» را می‌توان در زمره تفاسیر جامع تلقی کرد. یعنی تفاسیری که از روش قرآن به قرآن و روش تفسیر مأثور و نیز تاحدی روش عقلی اجتهادی در تبیین مفاهیم وحی بهره گرفته‌اند. در این رساله براساس روش توصیفی و کتابخانه‌ای از میان موضوعات علوم قرآنی، دو موضوع نسخ و اسباب نزول در دو تفسیر یاد شده مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته است. که بر مبنای آن می‌توان گفت دو مفسر در موارد متعددی دیدگاه‌های مشترکی دارند. اما بدلیل تقدم زمانی ابوالفتوح رازی، نظرات وی در اهم محورهای دو موضوع مذکور الهام بخش تفسیر منهج الصادقین بوده است.

نحوه پرداخت این دو مفسر در مهم‌ترین مباحث کلامی - اعتقادی مانند توحید، نبوت و امامت و موضوعات مربوط به آیات الاحکام و قصص و اخلاق نیز که به شیوه تطبیقی مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته حکایت از مشترکات زیادی دارد. که از رهگذر آن می‌توان به تأثیر پذیری ملافتح اله از تفسیر ابوالفتوح رازی وقوف یافت. در عین حال در مبحث تفسیر آیات مربوط به امامت، ملافتح اله کاشانی در قیاس با ابوالفتوح رازی به شکل گسترده تری وارد شده و در خلال مباحث تفسیری به این موضوع توجه ویژه‌ای کرده است که قرینه‌ای است آشکار بر ماهیت کلامی این تفسیر.

در موضوع مربوط به قصص و اخلاق دو مفسر با توجه به جنبه‌های واعظانه تفسیرشان و با عنایت به اهتمام ویژه آنان به بهره‌گیری از احادیث، روایات اسرائیلیات نیز جسته و گریخته در آنها بازتاب یافته است. و از این نظر شایسته می‌نماید محققان در این حوزه نیز به پالایش روایات تفسیری اهتمام ویژه‌ای داشته باشند.

کلید واژه‌ها:

تفسیر، روش‌شناسی، مناهج تفسیری، علوم قرآنی، اسباب نزول، نسخ، روض الجنان، منهج الصادقین، ابوالفتوح رازی، ملافتح اله کاشانی.

عنوان ..... صفحه

فصل اول :

- ۱-۱- زندگی نامه و آثار علمی ابوالفتوح رازی و ملا فتح الله کاشانی
- ۱-۱-۱- شرح احوال و آثار شیخ ابوالفتوح رازی ۷
- ۱-۱-۱- ولادت و خاندان ۷
- ۱-۱-۲- اساتید ۸
- ۱-۱-۳- شاگردان ۹
- ۱-۱-۴- ابوالفتوح در نگاه عالمان ۱۰
- ۱-۱-۵- تاریخ وفات ابوالفتوح ۱۲
- ۱-۱-۶- آرامگاه ابوالفتوح ۱۳
- ۱-۱-۷- آثار و تألیفات ابوالفتوح رازی ۱۳
- ۱-۱-۸- نام پر مسمی تفسیر ابوالفتوح رازی ۱۶
- ۱-۱-۹- تاریخ تألیف تفسیر ابوالفتوح رازی ۱۷
- ۱-۱-۲- شرح احوال و آثار ملا فتح الله کاشانی ۱۸
- ۱-۱-۲-۱- ولادت ملا فتح الله کاشانی ۱۸
- ۱-۱-۲-۲- وفات ملا فتح الله کاشانی ۱۸
- ۱-۱-۲-۳- تألیفات ۱۹
- ۱-۱-۲-۴- نظر علما درباره ملا فتح الله و کتاب منهج الصادقین ۲۰
- ۱-۱-۲-۵- اساتید ۲۰
- ۲-۱- نگاهی گذرا به مقدمه دو تفسیر ۲۲
- ۲-۱-۱- مقدمه تفسیر روض الجنان ۲۲
- ۲-۱-۱- فصل اول در اقسام معانی قرآن که بر چهار وجه است ۲۲
- ۲-۱-۲- فصل دوم در اقسام ششگانه آیات قرآن و تعریف آنها ۲۴

- ۱- ۲- ۱- ۳- فصل سوم در نام های قرآن و معانی آن ۲۵
- ۱- ۲- ۱- ۴- فصل چهارم در معنی سوره و آیه و کلمه و حرف ۲۶
- ۱- ۲- ۱- ۵- فصل پنجم در ثواب خواننده قرآن ۲۷
- ۱- ۲- ۱- ۶- فصل ششم در فضل علم قرآن و رغبت در آن ۲۷
- ۱- ۲- ۱- ۷- فصل هفتم در معنی تفسیر و تأویل ۲۷
- ۱- ۲- ۲- ۲- نگاهی گذرا به مقدمه تفسیر منهج الصادقین فی إلزام المخالفین ۳۰
- ۱- ۲- ۲- ۱- انگیزه مؤلف ۳۰
- ۱- ۲- ۲- ۲- دلیل نامگذاری کتاب ۳۱
- ۱- ۳- گذری کوتاه به روش های تفسیری قرآن ۳۵
- ۱- ۴- روش تفسیری ابوالفتوح و ملافتح اله ۳۷
- ۱- ۴- ۱- روش تفسیری ابوالفتوح رازی در روض الجنان ۳۷
- ۱- ۴- ۱- روش تنظیم مباحث روض الجنان ۳۷
- ۱- ۴- ۱- ۲- مباحث ادبی ۳۹
- ۱- ۴- ۱- ۳- جایگاه مباحث فقهی ۴۱
- ۱- ۴- ۱- ۴- جایگاه نقل در روض الجنان ۴۲
- ۱- ۴- ۱- ۵- مباحث کلامی ۴۳
- ۱- ۴- ۱- ۶- قصص و حکایات ۴۴
- ۱- ۴- ۱- ۷- منابع تفسیری ابوالفتوح در روض الجنان ۴۴
- ۱- ۴- ۲- روش تفسیری ملافتح اله کاشانی در منهج الصادقین ۴۵
- ۱- ۴- ۲- ۱- شیوه تنظیم مطالب تفسیر ۴۵
- ۱- ۴- ۲- ۲- مباحث تفسیری ۴۸
- ۱- ۴- ۲- ۳- مباحث ادبی ۴۸
- ۱- ۴- ۲- ۳- ۱- جایگاه لغت در تفسیر منهج الصادقین ۴۸

۴۹	۱- ۴- ۲- ۳- ۲- جایگاه مسائل نحوی
۴۹	۱- ۴- ۲- ۳- ۳- جایگاه مسائل بلاغی
۵۰	۱- ۴- ۲- ۴- مباحث قرآنی
۵۰	۱- ۴- ۲- ۵- مباحث روایی
۵۱	۱- ۴- ۲- ۶- مباحث کلامی
۵۲	۱- ۴- ۲- ۷- مباحث فقهی
۵۳	۱- ۴- ۲- ۸- منابع تفسیری ملافتح اله در منهج الصادقین
۵۴	فصل دوم:

۲ بررسی تطبیقی علوم قرآنی (اسباب نزول - نسخ) در دو تفسیر

۵۴	۲ ۱ اسباب نزول
۵۴	۲- ۱- ۱- تعریف لغوی اسباب
۵۵	۲- ۱- ۲- معانی اصطلاحی اسباب نزول
۵۶	۲- ۱- ۳- معنا شناسی سبب نزول
۵۷	۲- ۱- ۴- انواع آیات و سور قرآنی در رابطه با اسباب النزول:
۵۸	۲- ۱- ۵- اهمیت اسباب نزول
۵۹	۲- ۱- ۶- محورهای اسباب نزول
۶۰	۲- ۱- ۶- ۱- وقوع حادثه ای نسبتاً مهم و جالب و یا سخت خطرناک و یا زشت
۶۰	۲- ۱- ۶- ۱- ۱- شأن نزول سوره انسان در تفسیر روض الجنان
۶۲	۲- ۱- ۶- ۱- ۲- شأن نزول این سوره در تفسیر منهج الصادقین
۶۳	۲- ۱- ۶- ۲- طرح پرسش با رسول اکرم(ص)
۶۳	۲- ۱- ۶- ۱- ۱- شأن نزول آیات بالا در تفسیر روض الجنان
۶۴	۲- ۱- ۶- ۲- ۲- تفسیر آیات فوق در منهج الصادقین
۶۴	۲- ۱- ۶- ۳- تبیین موضع مسلمین در مسائل حساس و مهم

- ۶۵..... ۱-۲-۶-۳-۱- تفسیر آیه در روض الجنان با تکیه بر شأن نزول
- ۶۶..... ۱-۲-۶-۳-۲- تفسیر آیه در منهج الصادقین با تکیه بر شأن نزول
- ۶۷..... ۱-۲-۷-۱- فواید شناخت اسباب نزول
- ۶۷..... ۱-۲-۷-۱- شناخت حکمت تشریح حکم
- ۶۷..... ۱-۲-۷-۱- دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۶۸..... ۱-۲-۷-۱- دیدگاه ملافتح اله کاشانی
- ۶۸..... ۱-۲-۷-۲- تخصیص حکم به سبب، از دیدگاه کسانی که ملاک را خصوص سبب می دانند نه عموم لفظ
- ۶۹..... ۱-۲-۷-۱- دیدگاه ابوالفتوح رازی
- ۷۰..... ۱-۲-۷-۲- شأن نزول آیه در تفسیر منهج الصادقین
- ۷۱..... ۱-۲-۷-۳- آگاهی از معانی آیات در پرتو سبب نزول
- ۷۱..... ۱-۲-۷-۱- سبب نزول این آیه در تفسیر روض الجنان
- ۷۲..... ۱-۲-۷-۳- نظر صاحب منهج الصادقین
- ۷۲..... ۱-۲-۷-۴- دفع توهم حصر از آیه
- ۷۳..... ۱-۲-۷-۱- سبب نزول در تفسیر روض الجنان
- ۷۳..... ۱-۲-۷-۴- سبب نزول در تفسیر منهج الصادقین
- ۷۴..... ۱-۲-۷-۵- شناخت نام فردی که آیه در مورد او نازل شده است:
- ۷۴..... ۱-۲-۷-۱- دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۷۵..... ۱-۲-۷-۵- دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۷۵..... ۱-۲-۸-۱- موارد کاربرد اسباب نزول در دو تفسیر
- ۷۵..... ۱-۲-۸-۱- تبیین باورهای اعتقادی
- ۷۶..... ۱-۲-۸-۱- دیدگاه ابوالفتوح رازی
- ۷۶..... ۱-۲-۸-۱- نظر ملافتح اله کاشانی
- ۷۷..... ۱-۲-۸-۲- تحلیل وقایع تاریخی

- ۷۸ ..... ۲-۱-۸-۱-۲-۱- تفسیر آیات در روض الجنان
- ۷۹ ..... ۲-۱-۸-۳- استنباط حکم فقهی
- ۸۰ ..... ۲-۱-۸-۳-۱- سبب نزول در تفسیر ابوالفتوح رازی
- ۸۱ ..... ۲-۱-۸-۳-۲- سبب نزول در تفسیر منهج الصادقین
- ۸۲ ..... ۲-۱-۹- منابع و شیوه بیان ابوالفتوح رازی و ملا فتح اله در اسباب نزول
- ۸۲ ..... ۲-۱-۹-۱- منابع ابوالفتوح رازی در اسباب نزول
- ۸۴ ..... ۲-۱-۹-۲- شیوه بیان ابوالفتوح رازی در اسباب نزول
- ۸۴ ..... ۲-۱-۹-۳- منابع ملا فتح اله در اسباب نزول
- ۸۷ ..... ۲-۱-۹-۴- شیوه بیان ملا فتح اله در اسباب نزول
- ۸۸ ..... ۲-۴- نسخ در تفسیر ابوالفتوح رازی و ملا فتح اله کاشانی
- ۸۸ ..... ۲-۲-۱- اهمیت شناخت ناسخ و منسوخ
- ۸۸ ..... ۲-۲-۲- معنای لغوی نسخ
- ۹۱ ..... ۲-۲-۳- معنای اصطلاحی نسخ
- ۹۲ ..... ۲-۲-۴- امکان وقوع نسخ در قرآن
- ۹۳ ..... ۲-۲-۴-۱- دیدگاه ابوالفتوح رازی در امکان وقوع نسخ
- ۹۳ ..... ۲-۲-۴-۲- نظر صاحب منهج الصادقین در امکان وقوع نسخ
- ۹۴ ..... ۲-۲-۴-۳- سه آیه در امکان و وقوع نسخ
- ۹۴ ..... ۲-۲-۴-۱- آیه ۱۰۶ سوره بقره
- ۹۴ ..... ۲-۲-۴-۱-۱- تفسیر آیه فوق در روض الجنان
- ۹۵ ..... ۲-۲-۴-۱-۲- تفسیر آیه فوق در منهج الصادقین
- ۹۷ ..... ۲-۲-۴-۲-۳- آیه ۱۰۱ سوره نحل
- ۹۷ ..... ۲-۲-۴-۱-۲-۳- دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۹۷ ..... ۲-۲-۴-۲-۲- نظر ملا فتح اله کاشانی

- ۹۸ ..... ۲-۲-۴-۳-۳-آیه ۳۹ سوره رعد
- ۹۸ ..... ۲-۲-۵-انواع نسخ در تفسیر ابوالفتوح رازی و ملا فتح اله کاشانی
- ۹۹ ..... ۲-۲-۵-۱-انواع نسخ در تفسیر روض الجنان
- ۱۰۱ ..... ۲-۲-۵-۲-انواع نسخ در تفسیر منهج الصادقین
- ۱۰۳ ..... ۲-۲-۶-تفاوت بدا با نسخ از دیدگاه ابوالفتوح
- ۱۰۵ ..... ۲-۲-۷-رویکرد تفسیری ابوالفتوح و ملا فتح اله در آیات ناسخ و منسوخ
- ۱۰۶ ..... ۲-۲-۷-۱-برخی آیات منسوخ از دیدگاه دو مفسر
- ۱۰۶ ..... ۲-۲-۷-۱-۱-نسخ آیه قبله
- ۱۰۷ ..... ۲-۲-۷-۱-۱-۱-دیدگاه ابوالفتوح
- ۱۰۹ ..... ۲-۲-۷-۱-۱-۲-دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۱۱۳ ..... ۲-۲-۷-۱-۲-آیه قتال
- ۱۱۳ ..... ۲-۲-۷-۱-۲-۱-تفسیر آیه فوق در روض الجنان
- ۱۱۳ ..... ۲-۲-۷-۱-۲-۲-تفسیر آیه از دیدگاه ملا فتح اله
- ۱۱۴ ..... ۲-۲-۷-۱-۳-آیه عفو و بخشش
- ۱۱۴ ..... ۲-۲-۷-۱-۳-۱-دیدگاه ابوالفتوح رازی
- ۱۱۵ ..... ۲-۲-۷-۱-۳-۲-دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۱۱۶ ..... ۲-۲-۷-۱-۴-آیه نجوا
- ۱۱۶ ..... ۲-۲-۷-۱-۴-۱-دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۱۱۷ ..... ۲-۲-۷-۱-۴-۲-نظر ملا فتح اله کاشانی
- ۱۱۸ ..... ۲-۲-۷-۱-۵-آیه عدّه یکسال
- ۱۱۹ ..... ۲-۲-۷-۱-۵-۱-تفسیر آیه فوق در روض الجنان
- ۱۱۹ ..... ۲-۲-۷-۱-۵-۲-تفسیر آیه در منهج الصادقین
- ۱۲۰ ..... ۲-۲-۷-۲-نمونه‌هایی از عدم نسخ آیات در دو تفسیر
- ۱۲۰ ..... ۲-۲-۷-۱-۲-آیه خمس

- ۱۲۱..... ۲-۲-۷-۲-آیه ۲۴۱، سوره بقره
- ۱۲۲..... ۲-۲-۷-۳-آیه ۲۱۶، سوره بقره
- ۱۲۳..... ۲-۲-۷-۴-آیه متعه
- ..... **فصل سوم:**

۳- بررسی تطبیقی تفسیر آیات در روض الجنان و منهج الصادقین ۱۲۸

- ۱۲۸..... ۳-۱-۱-آیات معارف و اصول عقاید
- ۱۲۸..... ۳-۱-۱-ایمان
- ۱۲۸..... ۳-۱-۱-حقیقت ایمان
- ۱۲۸..... ۳-۱-۱-۱-حقیقت ایمان از دیدگاه ابوالفتوح رازی
- ۱۳۰..... ۳-۱-۱-زیادت و نقصان در ایمان
- ۱۳۰..... ۳-۱-۱-۱-دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۱۳۱..... ۳-۱-۱-۱-دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۱۳۲..... ۳-۱-۱-۱-فرق ایمان و اسلام
- ۱۳۳..... ۳-۱-۱-۱-فرق بین ایمان و اسلام از دیدگاه ابوالفتوح رازی
- ۱۳۳..... ۳-۱-۱-۱-فرق بین ایمان و اسلام از دیدگاه ملافتح اله
- ۱۳۵..... ۳-۱-۲-براهین اثبات وجود خدا
- ۱۳۵..... ۳-۱-۲-۱-برهان حدوث عالم
- ۱۳۶..... ۳-۱-۲-۱-تفسیر آیات برهان حدوث عالم در روض الجنان
- ۱۳۸..... ۳-۱-۲-۱-تفسیر آیات برهان حدوث عالم در منهج الصادقین
- ۱۴۰..... ۳-۱-۲-۲-برهان نظم
- ۱۴۰..... ۳-۱-۲-۲-۱-دیدگاه ابوالفتوح پیرامون برهان نظم
- ۱۴۲..... ۳-۱-۲-۲-۱-دیدگاه ملافتح اله پیرامون برهان نظم
- ۱۴۴..... ۳-۱-۳-توحید

- ۱۴۴ ..... ۱-۳-۱ - برهان تمنع
- ۱۴۵ ..... ۱-۳-۱ - برهان تمنع از دیدگاه ابوالفتوح
- ۱۴۶ ..... ۱-۳-۱ - برهان تمنع از دیدگاه ملافتح اله
- ۱۴۸ ..... ۱-۴-۳ - بررسی مسائلی پیرامون نبوت از دیدگاه ابوالفتوح و ملا فتح اله
- ۱۴۸ ..... ۱-۴-۱ - عصمت انبیاء
- ۱۴۹ ..... ۱-۴-۲ - وجوب عصمت انبیاء
- ۱۵۰ ..... ۱-۴-۳ - عدم سهو و نسیان بر پیامبر در امور مربوط به رسالت
- ۱۵۱ ..... ۱-۴-۴ - پاسخ به شبهات عصمت
- ۱۵۱ ..... ۱-۴-۱ - اخراج حضرت آدم از بهشت
- ۱۵۳ ..... ۱-۴-۲ - برهان پروردگار در داستان حضرت یوسف
- ۱۵۵ ..... ۱-۴-۳ - شک انبیاء
- ۱۵۶ ..... ۱-۴-۴ - موحد بودن اجداد پیامبران
- ۱۵۸ ..... ۱-۵-۱ - امامت
- ۱۵۹ ..... ۱-۵-۱ - برخی از آیاتی که دو مفسر در باب امامت به آنها استناد نموده اند: ۱۵۹
- ۱۵۹ ..... ۱-۵-۱ - آیه ۳۰، سوره بقره
- ۱۶۱ ..... ۱-۵-۲ - آیه مباحله
- ۱۶۲ ..... ۱-۵-۳ - آیه تطهیر
- ۱۶۴ ..... ۱-۵-۱ - آیه اولی الامر
- ۱۶۵ ..... ۱-۵-۲ - آخرین منجی
- ۱۶۸ ..... ۲-۳ - مباحث فقهی، در تفسیر روض الجنان و منهج الصادقین
- ۱۶۸ ..... ۱-۲-۱ - شیوه بیان احکام فقهی دو مفسر
- ۱۶۸ ..... ۱-۲-۱ - روش ابوالفتوح
- ۱۶۹ ..... ۱-۲-۲ - شیوه ملا فتح الله

- ۱۷۰ ..... ۳-۲-۲ - ویژگی مباحث فقهی روض الجنان و منهج الصادقین
- ۱۷۱ ..... ۳-۲-۲ - بیان اقوال عامّه
- ۱۷۲ ..... ۳-۲-۲ - استدلال به روایات
- ۱۷۵ ..... ۳-۲-۳ - استدلال به اجماع
- ۱۷۶ ..... ۳-۲-۳ - وجوه تمایز
- ۱۷۶ ..... ۳-۲-۱ - تصریح به منفردات شیعه
- ۱۷۷ ..... ۳-۲-۲ - اختلاف در منابع
- ۱۷۸ ..... ۳-۲-۳ - تقسیم احکام
- ۱۷۹ ..... ۳-۲-۴ - توجه به برخی آیات فقهی که جنبه کلامی دارند.
- ۱۸۰ ..... ۳-۳ - بررسی آیات اخلاقی، قصص و تاریخ در دو تفسیر
- ۱۸۰ ..... ۳-۱-۳ - قصص و تاریخ
- ۱۸۰ ..... ۳-۱-۱ - قصص و تاریخ در تفسیر روض الجنان
- ۱۸۵ ..... ۳-۱-۲ - قصص و تاریخ در تفسیر منهج الصادقین
- ۱۸۷ ..... ۳-۲-۲ - مسائل اخلاقی و تربیتی در تفسیر روض الجنان و منهج الصادقین
- ۱۸۷ ..... ۳-۲-۱ - مسائل اخلاقی و تربیتی در تفسیر ابوالفتوح
- ۱۸۷ ..... ۳-۱-۲-۱ - حَسَد در تفسیر ابوالفتوح
- ۱۸۹ ..... ۳-۲-۱-۲ - شرم و حیا از دیدگاه صاحب روض الجنان
- ۱۹۰ ..... ۳-۲-۱-۳ - صبر و تسلیم از نظر ابوالفتوح
- ۱۹۳ ..... ۳-۲-۱-۴ - صدق از دیدگاه ابوالفتوح
- ۱۹۴ ..... ۳-۲-۱-۵ - شکر و سپاس از دیدگاه ابوالفتوح
- ۱۹۵ ..... ۳-۲-۲ - مسائل اخلاقی و تربیتی در تفسیر منهج الصادقین
- ۱۹۶ ..... ۳-۲-۲-۱ - حَسَد از دیدگاه ملافتح اله
- ۱۹۷ ..... ۳-۲-۲-۲ - شرم و حیا از نظر ملافتح اله

- ۱۹۷..... ۳-۳-۲-۲-۳- صبر و تسلیم از دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۱۹۹..... ۳-۳-۲-۲-۴- صدق از دیدگاه صاحب منهج الصادقین
- ۲۰۰..... ۳-۳-۲-۲-۵- شکر و سپاس در تفسیر منهج الصادقین
- ۲۰۲..... منابع و مآخذ

مقدمه

قرآن کریم بزرگ ترین معجزه ی پیامبر اعظم(ص) و از نشانه های جاودانگی این دین الهی است؛ و از دیرینه ایام، تاکنون، عالمان، مفسران و قرآن پژوهان جنبه های گونه گون این وحی نامه را مورد بررسی ویژه قرار داده اند؛ و هر یک کوشیده اند تا حقیقتی از حقایق بی پایان آن را آشکار سازند. شاید بتوان گفت هیچ کتابی مانند قرآن در طول تاریخ از این حیث نظیر ندارد.

البته گفتنی است خدای سبحان قرآن را به گونه ای نازل کرده که نور است و هدایت، و برای مردم بصیرت، و بیانگر همه چیز، و به زبان عربی آشکار و برای پند گرفتن سهل و آسان است، ولی هر اندیشمند بصیری که آشنایی با قرآن و معارف آن داشته باشد، به خوبی می داند که علوم و معارف قرآن دارای سطوح و مراتب مختلف است و دلالت آیات کریمه بر آن معارف، یکسان نیست، فهمیدن قسمتی از این معارف، عموماً آسان و دلالت آیات کریمه بر آن آشکار و نمایان است. فهمیدن بخش عمده ای از معارف بلند این کتاب عظیم که در سطحی فراتر از فهم توده مردم است، برای بسیاری از افراد - هرچند از ادبیات عرب هم بهره وافری داشته باشند - بدون تفسیر میسر نیست و نیازمند به تفسیر است. بخش دیگری از معارف قرآن ویژه راسخان در علم (نبی اکرم(ص) و اوصیای گرانقدر آن حضرت) است و تنها راه پی بردن به آن معارف بلند رجوع به راسخان در علم و تفسیری است که از آنان نقل شده است.^۱ درباره علت نیازمندی قرآن به تفسیر و به تبع آن پرداختن مفسران به تفسیر قرآن می توان به دلایل ذیل اشاره نمود:

اولاً، ابهام عارضی که خارج از ذات قرآن و بعضاً ناشی از خصوصیت سبک بیانی آن یعنی عرضه ی قوانین کلی است. ثانیاً، قرآن کریم مشتمل بر معانی دقیق و مفاهیم ظریف و تعالیم و حکمت هایی والا درباره ی حقیقت خلقت و اسرار هستی است. ثالثاً، گاه در قرآن به حوادث گذشته تاریخ و سرگذشت امت های پیشین اشاراتی رفته است از آن عادات و رسوم، جز نشانه هایی اندک - که بدون اطلاع از آن ها، فهم معانی آیات مربوط به رسوم جاهلی و احوال گذشتگان ممکن نخواهد بود - چیزی بر جای نمانده است. رابعاً، قرآن کریم اموری را مطرح ساخته و جزئیات

---

۱ - علی اکبر بابایی، غلامعلی عزیزی کیا؛ مجتبی روحانی زاده، روش شناسی تفسیر قرآن، تهران: سمت، ۱۳۷۹ش،

آن را وا گذاشته است. این خود سبب اجمال آیات شده و محتاج به شرح و بیان است. خامساً، گاه در قرآن کریم الفاظ غریب و ناآشنایی آمده است.^۱

تفسیر قرآن با پرده برداری از معانی عمیق قرآن و با فرمان الهی بر پیامبر اسلام(ص) آغاز شد. پیامبر(ص) در زمان حیات خود با نزول آیات، به تفسیر آن ها می پرداخت و معانی آن ها را برای پیروان خویش روشن می ساخت. از این رو، باید ایشان را نخستین مفسر دانست.^۲ بعد از پیامبر(ص) طبقه اول از مفسرین اسلام، جمعی از صحابه بودند، مانند ابن عباس، و عبد الله بن عمر، و ابی، و غیر ایشان، که دامن همت به کمر زده، و دنبال این کار را گرفتند. آن روز بحث از قرآن از چارچوبه جهات ادبی آیات، و شان نزول آنها، و مختصری استدلال به آیات برای توضیح آیاتی دیگر، و اندکی تفسیر بروایات وارده از رسول خدا(ص)، در باب قصص و معارف مبدأ و معاد، و امثال آن تجاوز نمی کرد. در مفسرین طبقه دوم، یعنی تابعین، چون مجاهد، و قتاده، و ابن ابی لیلی، و شعبی، و سدی، و دیگران نیز که در دو قرن اول هجرت بودند، جریان به همین منوال بود، ایشان هم چیزی به آنچه مفسرین طبقه اول، و صحابه، در طریقه تفسیر سلوک کرد، بودند، نیفزودند، تنها چیزی که به آن اضافه کردند، این بود که بیشتر از گذشتگان در تفسیر خود، روایت آوردند.^۳ از قرن سوم به بعد رفته رفته تفسیر تنوع پیدا کرد و تحت تأثیر انواع دانش ها و معارف و فرهنگ های رایج در آن روزگار تحول یافت. در این دوره تفسیر مرحله به مرحله پیش رفت و گستردگی و تنوع آن رو به فزونی گذاشت. از مرحله تفسیر به مآثور به وادی اجتهاد و اعمال نظر و به کار بستن رأی گام نهاد. استنباط معانی آیات قرآن در پرتو ادبیات و سپس در پرتو انواع علوم و معارفی که در آن عصر وجود داشت، از دیدگاه های فلسفی - کلامی متکلمان و صاحبان گرایش های عقیدتی گوناگون تأثیر پذیرفت و انواع و اشکالات مختلف به خود گرفت و حجم آن فزونی یافت.

برخی به شیوه سلف اقتدا کردند و به تفسیر مآثور از صحابه و بزرگان تابعان بسنده کردند و

---

۱ - محمد هادی معرفت، تفسیر و مفسران، قم: مؤسسه فرهنگی و هنری تمهید، ۱۳۸۰ش، ج ۱، ص ۱۷-۲۰.

۲ - رضا مؤدب، روش های تفسیر قرآن، چاپ اول، قم: اشراق، ۱۳۸۰ش، ص ۳۰.

۳ - محمد حسین طباطبائی، ترجمه: محمد باقر موسوی همدانی، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعهی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ش، ج ۱، ص: ۹.

عده ای بحث های لغوی و ادبیات را بر دامنه ی تفسیر افزودند و گروهی از این حدود گذشتند و معارف دیگر از قبیل فلسفه و کلام را نیز بدان افزودند و بدین جهت تفسیر تحت تأثیر معارف موجود در آن زمان اشکال مختلفی به خود گرفت. هر یک از این اشکال و انواع تفسیر ویژگی هایی داشت که به واسطه ی آن ها از دیگر انواع تفسیر ممتاز می گردید. برخی توانستند در تفسیر خود بین انواع یا برخی از آن ها جمع کنند و تفسیری جامع فراهم آورند که در کنار تفاسیر مأثور و اقوال سلف، شامل ابعاد مختلف تفسیری در زمینه های واژه شناسی، ادبیات، کلام، عرفان، فقه، و غیره نیز باشد.^۱

مفسران شیعه با استمداد از روایات پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) و علوم یاد شده به تفسیر قرآن پرداخته اند که در میان تفاسیر به جای مانده، تفسیر ابوالفتوح رازی که با روش جامع بین روش نقل و اجتهاد(عقل) تألیف شده است سهم بسزایی در بیان حقایق قرآن داشته است و توانسته است به جایگاه خاصی در میان تفاسیر فارسی شیعه نایل آید به گونه ای که منهج الصادقین تألیف یکی از اعلام تفسیری و فقهای شیعه امامیه در قرن دهم هجری است از این تفسیر بسیار تأثیر پذیرفته است. تعیین این تأثیر پذیری منوط به تحقیق گسترده و روش شناسی این دو تفسیر و مقایسه ی آن ها با یکدیگر از جنبه های مختلف است؛ بر این اساس نگارنده بنا به پیشنهاد اساتید محترم راهنما و مشاور، پژوهش درباره ی بررسی تطبیقی روش شناسی تفسیر ابوالفتوح رازی و تفسیر ملافتح اله کاشانی را به عنوان موضوع پایان نامه خود برگزید.

بیان مسأله

روش شناسی، یکی از موضوعات با اهمیت در حوزه پژوهش های قرآنی است و در حوزه تفاسیر فارسی شیعه، تفاسیری به رشته تحریر در آمده است که شایسته بررسی و تحلیل از حیث روش شناسی است. دو تفسیر یاد شده در جرگه تفاسیر جامع قرار می گیرند. یعنی تفاسیری که از منابع مانند قرآن، روایت، عقل و اجتهاد بهره گرفته اند. تفسیر منهج الصادقین تألیف ملا فتح اله کاشانی از مفسران و فقهای شیعه امامیه قرن دهم هجری و از شاگردان علی بن حسن زواره ای است، وی با استفاده از تفاسیر معتبری نظیر کشاف زمخشری، انوار التنزیل بیضاوی، مجمع البیان طبرسی،

---

۱ محمد هادی معرفت، پیشین، ج ۲، ص ۱۲

تبیان شیخ طوسی و بویژه با استفاده از تفسیر ابوالفتوح رازی آن را تألیف کرده است. استفاده ملا فتح الله از تفسیر ابوالفتوح به گونه است که گاه عبارات آن تفسیر را عیناً نقل کرده است. همچنین ملافتح اله در واکنش نسبت به «مواهب علیه» که نسبت به اخبار اهل بیت(ع) بی توجهی کرده واکنش نشان داده، این مسئله حکایت گر اهمیت نگارش تفسیر از دیدگاه ملا فتح اله است در خصوص روش تفسیر ملافتح اله و ابوالفتوح تحقیق ها و پژوهش هایی صورت گرفته اما از حیث تأثیر پذیری منهج الصادقین از روض الجنان کمتر سخن رفته است.

این پایان نامه این مهم را مورد بررسی، تحلیل و پژوهش قرار خواهد داد.

علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن

تطبیق و مقارنه بین آراء عالمان چه در حوزه اسلام و چه در حوزه اسلام و سایر ادیان از اهمیت بسزایی برخوردار است. از رهگذر این تطبیق ها و مقارنه هاست که وجوه اشتراک و افتراق در اندیشه ها معلوم می شود. همچنین تأثیر پذیری یک مفسر یا عالم اسلامی از آبشخور فکری مفسر و عالم قبل از خود از نتایج این نوع تطبیق ها به شمار می آید. و بدین سان می توان بر وجوه ابتکاری و بدیع بودن اندیشه ها در حوزه تحقیقی که یک عالم و یا یک مفسر در آن قلمزده است آگاهی یافت. دو تفسیر فارسی مهم شیعی، روض الجنان و تفسیر منهج الصادقین از سوی مفسرانی به رشته تحریر در آمده است که در نوع خود و در روزگاری که این دو می زیستند اهمیت دارد. ابعاد کلامی - ادبی و ساختار مشترک این دو تفسیر و آگاهی از وجوه مشترک آن که پیش از این از آن سخن رفت از اهمیت موضوع حکایت می کند. می خواهیم از طریق این مقایسه میزان تأثیر پذیری ملا فتح اله از ابوالفتوح رازی یا ابتکارات او در این حوزه تفسیری مورد پژوهش قرار دهیم.

سابقه پژوهش

در خصوص روش شناسی این دو تفسیر، به طور مجزا تک نگاری ها و یا پایان نامه هایی به رشته تحریر در آمده است. به ویژه در مورد ابوالفتوح رازی که چندی قبل در قالب کنگره ای عظیم ابعاد شخصیت و آثار او مورد پژوهش قرار گرفته است. اما این که به شیوه ی تطبیقی و مقایسه ای این دو تفسیر را مورد پژوهش قرار داده و اثری که به نگارش آمده باشد چنین به نظر نمی آید و لذا از این حیث این تحقیق نو و جدید خواهد بود.